

ETICA PROFESIONALĂ A INTELECTUALULUI PROFESOR

A discuta astăzi despre Etică, în contextele comunicării frenetice din pre-postmodernitate, a devenit nu numai un fapt curent, ci chiar o banalitate. Prin transformarea discuției de la tonul grav și plin de respect, cum ne-a învățat o întreagă tradiție culturală, la adoptarea unei atitudini lejere, precum cea specifică ușurătății capricioase și relativiste din orice fenomen al modelelor. Al modei, de pildă, intelectuale (prin pasiunea, pentru un timp, a aceleiași pasiuni pentru aceleași idei), dar și al modei vestimentare, al modei artistice, a celei politice ș.a.m.d. Într-un cuvânt, al modelelor ca fenomen uman străvechi, în care criteriul suveran este dat de judecata de gust. Așa s-a ajuns la utilizarea termenului de *modetică*. Uneori scris cu majuscule. Alteori, fără. Norma s-a impus însă rapid. Majusculele au fost sacrificate. Nici nu se putea altfel pentru că este vorba, în fond, de renunțarea la o mentalitate și la un întreg mod de viață. „Civilizația spectacolului” înseamnă, în esență, nimic altceva decât schimbarea spectacolelor după logica modei. Și atunci, nu este nicio mirare să constatăm că însuși cuvântul Etică nu se putea sustrage acestui fenomen general.

Etica a devenit ea însăși, nu înainte de toate, o disciplină care pune întrebări grave cum ar fi cea formulată de Socrate în dialogul platonician *Republica* („nu ne întrebăm despre lucruri minore, ci despre cum trebuie să trăim”) – o simplă modă. Una printre celelalte. Egal îndreptățite, dar și având același destin. O modă, având toatetributele bine-cunoscute ale modelelor dintotdeauna și de pretutindeni: o fascinație comun împărtășită de grupuri mari de oameni pentru ceva ce, inevitabil, va fi părăsit... pentru a îmbrățișa, cu aceeași ardoare, altă modă.

De ce am ales să începem aceste rânduri tocmai prin aceste accente? Pentru că ne interesează și trebuie să ne preocupe parcursul esențializat al gândirii etice universale până a ne apleca asupra sintagmei: *etica profesională*. În fapt, printre altele, de pildă până la momentul în care Rousseau să lanseze, în *Emil sau despre educație*, în chiar mijlocul secolului al XVIII-lea, formula „profesiunea de om”, Socrate nu spunea altceva, cu alte 23 de secole înainte: prin rațiune stabilim adevărul, iar pentru că „suntem răi numai din ignoranță”, rezultă că „a ști adevărul, înseamnă, a înfăptui binele”. A atinge *kalokagathia* este semnul universalității celui mai înalt statut al condiției de om. Toți ar trebui să-și însușească, prin deprinderi laudabile – va continua gândul socratic și Aristotel – nimic mai mult, dar și nimic mai puțin (adică: nici zeu, nici animal), în fapt chiar „profesia de om”. Cu virtuți universale, în lupta cu viciile universale.

Adică: înțelept – nu plin de nestăpânire și iraționalitate, curajos – nu laș sau temerar necugetat, generos – nu zgârcit sau risipitor, stăpânit de tact – nu de grosolănie, blând – nu irascibil sau impasibil la durerile și nevoile celorlalți, vesel și bucuros – nu stăpânit de bufonerie sau de necioprire, mărinimos – dar nu fanfaron sau meschin, sincer – nu lăudăros sau capabil de disimulări, decent – nu nerușinat sau sfios peste măsură, stăpânit de indignare justă – nu de invidie sau răutate, capabil de prietenie – nu de lingușeală sau ursuzenie, în fine, a avea virtutea grandorii sufletești și nu a viciilor derivate din toate formele bucuriei răutăcioase de răul altuia sau din cele ale meschinăriei, ale micimii sufletești.

Iată un model de moralitate pentru omul civilizat al epocii greco-latine. Model recognoscibil, cu modificări, și pentru oamenii cultivați ai vremurilor creștine. Intelectualul creștin, de pildă, Pascal – cel care iubea deopotrivă și logica minții și logica inimii, își imagina că omul învățat, cel care-i va învăța pe ceilalți să fie „trestii gânditoare demne”, trebuie „pe cât cu puțință, să se străduiască să gândească pur și simplu frumos”. Cine gândește frumos gândește etic. Cine gândește urât, gândește cu răutate și înrăire fără de sfârșit. Este imoral, cu puține șanse să se schimbe și să atingă formele binelui.

Temă de meditație gravă întotdeauna, cu deosebire pentru omul, pentru intelectualul modern. Rămâne veșnic actuală, în această ordine de idei, formula lansată exact acum un secol de Julien Benda în celebra sa carte intitulată provocator *Trădarea Cărturarilor*: intelectualii publici vechi știau Răul și înfăptuiau Binele, cei noi știu ce este Binele și, cu toate acestea, înfăptuiesc Răul.

De ce este importantă, pentru tema noastră, această idee, șocantă la momentul lansării ei și considerată acum un adevăr dezagreabil despre moralitatea intelectualilor, printre alte adevăruri asemenea, dar care nu mai interesează cu aceeași acuitate aproape pe nimeni? Sau cel puțin așa susțin purtătorii de mesaj ai eticilor postmoderne precum, de exemplu Gilles Lipovetsky. Pentru un fapt extrem de important: în toate discursurile etice majore, moralitatea intelectualilor cu statut social de profesori, cerința etică adresată comportamentului este de ordin imperativ nu indicativ și, cu atât mai puțin, o cerință facultativă. Or, rarefierea semnificațiilor și flexibilizarea criteriilor din psihologia publică, din noile obișnuințe și deprinderi de viață, spune ceva despre moravurile timpului, nu despre Etică, disciplina care recomandă ferm și cu o cotă mare de absolut cum trebuie să arate „morală care comandă”, cum tre-

buie, este obligatoriu să trăim. Cu atât mai mult, cum trebuie să trăiască cei care, ca profesori, nu pot trăi oricum, stăpâniți de haos în purtare și de vicii universale.

Dar cum se cuvine să trăiască profesorii? – iată și ea o întrebare pusă firesc de o întreagă direcție din gândirea etică universală. Mai puțin severă decât *Trebuie*-le absolut și necondiționat al eticilor deontologice.

Am putea afirma esențializând că, în fapt, nu există în tot ceea ce a produs și generat gândirea omenească decât două moduri de viață morale. Ori perspectiva *teleologistă*, ori perspectiva *deontologică*. Prima ne spune, începând cu Aristotel, că devenim morali și demni de toată lauda și aprecierea semenilor dacă reușim să atingem fericirea, care este un scop ultim, suficient sieși, ducând o viață „conformă cu virtutea”. Iar virtuțile nu sunt nimic altceva decât medii mediatoare între două extreme. Una semnalând insuficiență, cealaltă, excesul. Extremele sunt vicii, media este virtutea. Omul cumpătat atinge prin efort și străduință, prin deprindere demnă de toată admirația și stima, cu ajutorul înțelepciunii practice (*phronesis*), virtuți precum cele evidențiate la începutul acestui articol. Adică, vom învăța cum, când, unde și în ce moment să fim curajoși, generoși, blânzi, prudenți, vădind tact în comportare, mărinimie sufletească, simț al dreptății ș.a.m.d. Virtuțile etice se învață și ni le însușim făcându-le, nu vorbind despre ele. Căci egoistul poate vorbi de generozitate și altruism chiar foarte frumos și convingător, dar asta nu-l face nici generos, nici altruist. Deloc întâmplător, în această ordine de idei, Teofrast, în *Caracterele* lui, ni-l creionează în culori negre pe tipul prefăcut. Pe duplicitarul etern. Tot el, sesizează ceva important, și anume că poți mima moralitatea, dar ea are legea ei de fier: proba faptei. Dovada, nu numai corectă, dar și făcută din intenție bună, cinstită. De pildă: „prietenu celor netrebniți”, orice acesta ar spune despre sine nu poate fi, mai devreme sau mai târziu, decât tot un netrebnic. Dovada inițială, „prietenu al celor netrebniți”, trece în concluzie una întărită prin acte și fapte, indubitabile.

Întrebarea care se pune în acest context este următoarea: sunt intelectualii profesori capabili de mai multe și mai profunde virtuți etice decât cei care nu sunt nici intelectuali și nici nu au statutul de profesori, de dascăli, de învățători?

Răspunsul, devenit clasic, dat de eticele virtuții aristotelice și post-aristotelice sună astfel: ar trebui să existe o relație de frățietate necesară între virtuțile intelectuale (*dianoetice*) și virtuțile etice, cele ale caracterului. Ar fi de dorit... Aici se află întreaga cheie a problemei accesului autentic la moralitate. Și a ratării moralității prin inteligență, care nu devine parte a caracterului moral, ci prilej de afirmare a caracterului rău, urât, imoral. Inteligența este, desigur, o condiție puternică și necesară a moralității, dar ea nu este prin ea însăși și doar pentru ea însăși și condiția deplină a moralității elementare. Sentimente precum: iubirea, prietenia, compasiunea, iertarea, empa-

tia, oferă conținutul virtuților etice. Ele cuprind în formele lor de apariție și manifestare sensul și orientarea valorilor morale. De la cele fundamentale la cele derivate sau secunde. Intelectualul Profesor trebuie tocmai de aceea să deprindă și să dorească să deprindă acest aliaj greu de obținut: inteligența să nu fie doar rece, iar sentimentele, să nu fie numai iraționale și distructive, ci și în prelungirea raționalității și în afirmarea unui sens constructiv al personalității. Care este lecția grea adusă în prim-plan a acestei ecuații, cu care este imposibil să nu se fi confruntat orice Profesor și orice intelectual? În forme dilematice sau în unele mai ușor de suportat. Că nicidecum a atinge virtuți morale nu a fost un fapt de viață ușor și neproblematic. Chiar dacă, la prima vedere, ce ar părea mai simplu, de pildă, decât soluția oferită de Pascal: „între viciu și virtute este o diferență de raportare: tot ce te stăpânește este viciu și tot ce stăpânești este virtute”?

În fapt, virtuțile intelectualului Profesor țin, în ultima instanță, și în cazul lui, ca al oricărui om, de cât de liber este el, de cât de mult se stăpânește și realizează o conduită morală, chiar dacă, vorba lui La Rochefaucald, în profunzimile sufletului „virtuțile nu sunt nimic altceva, decât vicii deghizate”. Ca rădăcină psihologică depășită și sublimată, într-o valoare morală exemplară. Ce contează mai mult, că viciul este deghizat prin meandrele psihismului, în virtute veritabilă, sau că virtutea, „ceea ce stăpânești”, s-a realizat împotrivindu-se viciului („ceea ce te stăpânește”)? Orice Profesor care a meditat la statutul moral a profesiei sale va răspunde, fără multe dubii: importantă este raportarea, în fond, diferența de raportate. El decide cum se raportează fie la lucrurile care-l stăpânesc, rațional sau irațional, fie la cele pe care le stăpânește rațional, prin voință, prin deprinderi, printr-o orientare benefică a sentimentelor și emoțiilor. Ca atare, contează rezultatul. El duce sau spre virtute sau spre viciu. Și așa va fi judecat de studenți. Nu neapărat în termenii, considerați ca prăfuiți, de virtute și viciu atașat de numele său, dar încă sigur de moral sau imoral, de bun sau rău, de cumsecade sau insensibil, de „cum trebuie să fie un profesor” sau, dimpotrivă, de „cum nu trebuie să fie un profesor”.

Oricât de lejere și permissive au devenit criteriile din moravurile pestrițe ale zilei, totuși o observație se impune: niciun profesor nu este scutit a priori de judecata studenților. Aceasta spune foarte mult și despre unii și despre ceilalți. Din intersecțiile acestea pline de trăiri, de așteptări, de speranțe și dezamăgiri, de mulțumiri și nemulțumiri, de bucurii comune împărtășite sau de dezacorduri în convingeri și atitudini care separă până la ruptură, se țese judecata morală. Uneori simplificată și redusă la un singur adjectiv calificativ, alteori, din contră, dezvoltată într-un tablou caracterial mai amplu. În ambele cazuri, și în judecata negativă în registru moral și în cea pozitivă, cele două tendințe – simplificarea și amplificarea descriptivă – sunt prezente aproape în aceeași proporție.

Etica profesională a profesorului nu este cea înscrisă în Codul etic al profesorului, afișat în toate universitățile după ce a fost aprobat printr-un act juridic în care sunt prevăzute inclusiv sancțiuni. Acesta rămâne un simplu act administrativ cu o valoare strict formală cât timp cerințele străvechi de moralitate academică nu sunt și nu devin, mereu și mereu, în succesiunea generațiilor, autoexigente. *Până ca profesorul să fie judecat de studenți, există conștiința de sine morală a dascălului.* Ea precede oricărei prime întâlniri dintre educator și educat. Aici este întotdeauna necesară aplicarea unei grile de judecată, care ține de eticile virtuții și de eticile grijii. Iar dacă unii profesori se pot amăgi că nu contează prea mult ca ei să fie judecați în limitele unei etici cu valabilitate consemnată acum două milenii și patru secole, desigur că vor fi și mai dezamăgiți, dacă așa gândesc, să afle, de pildă, că ultima teorie etică, lansată acum 40 de ani, nu este nimic altceva decât o sinteză în care sunt recunoscute și toate elementele componente ale eticilor virtuții și ceva din învățămintele eticilor deontologice. *Etica grijii* (Carol Gilligan, 1982) stabilește, astfel, că virtutea grijii este punctul central al exigenței morale a integrității etice a persoanei, înainte de toate, cea a părinților în fața copiilor și a profesorilor față de studenți. Profesorul integru satisface, deopotrivă, și imperativele severe și, aproape imposibil de urmat în toate circumstanțele vieții, ale eticilor deontologice (întotdeauna trebuie să fii moral, imparțial, corect, fără excepții), cât și imperativele mai blânde și mai înțelegătoare, ale eticii grijii (dreptatea este importantă, dar și grija este importantă, prin urmare, profesorul trebuie să fie imparțial și corect, dar, uneori, se cuvine să fie și parțial în judecată, tocmai pentru a contribui pe deplin la asigurarea echității). Ca atare, deontologismul îi spune: fii drept, fă-ți datoria orice ar fi, iar etica grijii îi cere să fie: uneori părtinitor, grijuliu, iertător, tocmai pentru a întări forme largite ale moralității, care derivă din *eros*, *philia* și *agape*, deci, din iubire pur și simplu. În fapt, pentru a avea tabelul cât decât complet al eticii profesionale a Intellectualului profesor sau a Profesorului intelectual cu influență publică, trebuie să ținem seama de o constatare simplă și fundamentală: nu există sens și substanță morală în iubirea profesorului pentru studenți și pentru menirea sa superioară dacă nu există și grija pentru ei și pentru ce se va întâmpla cu ei, dacă nu există respect pentru fiecare în parte ca ființă individuală unică și demnă, dacă nu există simț de răspundere în fața lor și, totodată, dacă nu există bucuria că sunt împreună, că împărtășesc cunoaștere și experiențe formatoare. Iată, deci, o schiță primară a moralității profesionale în care recunoaștem, cu ponderi variabile, deontologismul, eticile virtuții și etica grijii.

Și încă mai există un tip de gândire etică care s-ar cuveni să structureze conștiința de sine morală a profesorului intelectual: *etica utilitaristă* în toate variantele sale, ca utilitarism al actelor individuale, ca utilitarism al regulii celei mai raționa-

le, ca utilitarism al preferinței (nimeni nu-l poate obliga pe profesor să fie întotdeauna ultrageneros, altruist până la sacrificiu de sine, dar dacă tot mai mulți profesori vor da dovadă de aceste atitudini nobile, atunci vor fi fericiți și mai mulți studenți) sau ca utilitarism al bunăstării, cel sinonim cu toate politicile publice bine gândite și corect aplicate, inclusiv, se înțelege, politicile educative din universități.

Or, există o constatare încurajatoare: cel puțin ca punct de plecare, majoritatea textelor scrise referitoare la etica profesională a Intellectualului profesor, nu sugerează că trebuie să fie învingătoare „moda etică”, în înțelesul că „și preocuparea etică pentru statutul de dascăl este o simplă modă trecătoare”, ci biruitoare trebuie să devină așa cum încă Socrate cerea: gândirea etică a învățătorului, care este o gândire cu răspundere ilimitată. Iar când profesorul – cu atât mai mult cel care este implicat zilnic în tot ce ține de „arta spectacolului” și de „viața ca spectacol” – este confruntat, în activitățile sale multiple, academice, publice sau private, cu judecata celorlalți asupra sa, ar trebui să țină seamă de tot ceea ce a acumulat gândirea etică dintotdeauna: că virtutea, că moralitatea elementară de care dă dovadă profesorul nu-i un spectacol, iar aplauzele nu-i ajută la nimic. Pentru simplul motiv că omul moral, cel care are sensul profund al gravității etice a vieții, face Binele fără să aștepte aplauze. Nu pentru aplauze el se instalează în fapte bune, ci pentru că el știe că există fapte bune în ele însele, independent de consecințele lor. Niciodată profesorii exemplari nu au pornit de la un consecințialism mărunț și, la urma urmelor, meschin. Ei au avut o doză substanțială de idealism moral și de utopism etic.

Cum s-ar putea încheia aceste rânduri altfel decât amintindu-l pe inegalabilul Panait Istrati: „Eroismul (celui care-i învață pe ceilalți) constă în a vedea oamenii așa cum sunt ei și de a-i iubi, totuși”. Pentru că ei, profesorii, știau și intuiau faptul că morala lor profesională a ajuns să le spună prin *daimonul* lor interior, simplu și ferm, un adevăr esențial: omul educat nu este numai ce se vede din el, ci și ceea ce el poate deveni. Ca om care va atinge, greu, cu sușuri și coborâșuri, o unitate cu sens moral a vieții sale. Aceasta nu-i, și nu poate râvni să o stăpânească doar ca pe o modă, fie ea și „a modei eticii profesionale”.

Statutul de Intellectual profesor nu poate fi post-moral, în sensul de dincolo de orice moralitate. El va fi îmbrăcat întotdeauna hainele amoralității, imoralității sau moralității. Iar gândirea etică va recomanda, mereu și mereu, moralitatea. Și nu o va confunda niciodată cu moravurile și năravurile epocii, cu moravurile și năravurile... fie ele și ale unor profesori care au ales să se raporteze greșit în fața tensiunii întotdeauna dramatice dintre virtuți și vicii. Iar greșeala, în definiția atât de clară dată de gândirea modernă, sună astfel: a vrea mai mult decât poți să înțelegi. Numai că în cazul moralității, greșeala devine și culpă etică.

